

کلیه مراحل تحقیق و تصحیح کتاب پایان پذیرفته و اینک در سه جلد در حال چاپ و نشر است. امید است در آینده ای نه چندان دور در دسترس پژوهشگران و عاشقان مناقب علوی گذاشته شود.

۲. ترتیب الأمالی

ترتیب و تحقیق محمد جواد محمودی، با همکاری و نظارت مجمع احیاء فرهنگ اسلامی.

در میان انبوه آثار مؤلفان و متفکران اسلامی، به مجموعه‌های گرانقدر و سودمندی برخورد می‌کنیم. با عنوان امالی، امالی را ادیبان عرب جمع املاء دانسته‌اند که برخلاف قیاس جمعهای عربی است. (رک: مقدمه امالی زجاج، ص ۱۴). امالی‌ها یادگار محافل انس و مجالس درس استادان و محدثین و متکلمینی است که مطالب را عرضه می‌کردند و شاگردان با دقت تمام آنچه را استاد می‌گفت، می‌نوشتند. از این روی، از این مجموعه‌ها به مجالس نیز یاد می‌شود. مطالب استاد گاه انشاء وی و از حافظه بوده و دیگر گاه مکتوبی را می‌خوانده است. این آثار به لحاظ موضوعی، غالباً متنوع و گونه‌گونند.

به لحاظ زمانی پیشینه نگارش این گونه مجموعه‌ها را پژوهشیان و کتابشناسان به قرن اول هجری رسانده‌اند. مرحوم علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی، اولین امالی را امالی پیامبر به علی-ع- تلقی کرده است. (الذریعة، ج ۲، ص ۳۰۶). سخن از امالی‌ها و چگونگی محتوای این آثار در فسحت این مختصر نمی‌گنجد. (رک: الذریعة، ج ۱، ص ۳۰۵ به بعد؛ مقدمه امالی زجاج. نشریه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، ۱۳۵۷. شماره ۲۷-۲۸، ص ۱۳۰، مقاله امالی).

به هر حال، سنت‌شناسان علوی و عالمان بزرگ شیعی در این زمینه نیز گامهای بلندی برداشته‌اند. و مشاهیر مؤلفان این جریان ناب محمدی، امالی گرانقدر و سودمند دارند. از جمله امالی شیخ صدوق، امالی شیخ مفید و امالی شیخ طوسی.

چنان که پیشتر یاد کردیم، محتوای امالی‌ها متنوع است و در لابلای صفحات آنها موضوعات مختلف تبیین گشته است. از این روی، توان گفت که امالی‌ها مجموعه جنگها و کشکول‌واره‌هایی است با آهنگهای مختلف علمی. گویانکه برخی از آنها دارای موضوع واحد نیز هستند؛ مانند امالی ابن الشجری در صرف و نحو. پراکنندگی موضوع امالی‌ها از یکسوی و آکنندگی این مجموعه‌ها از اطلاعات سودمند از دیگر سوی، و مآلاً صعب الوصول بودن مجموعه آنچه در باره موضوعی واحد در این آثار آمده است؛

۱. مناقب الامام امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع)

ابن جعفر محمد بن سلیمان الکوفی. تحقیق محمد باقر محمودی.

جمع و تدوین مناقب علی-ع- که خود فرموده سرچشمه فضایل است، و ابن ابی الحدید (متکلم و مورخ بزرگ معتزلی) نوشته است که آن حضرت سرچشمه فضیلتها و معرفتهاست؛ در تاریخ نگارشها و آثار مدون فرهنگ اسلامی از پیشینه‌ای بسیار کهن و از گستره عظیمی برخوردار است. بسیاری از عالمان و محدثان فریق مختلف فرهنگ اسلامی در این زمینه آثاری را پدید آورده‌اند که امروزه مجموعه آن بخش عظیمی از میراث فرهنگی ما را تشکیل می‌دهد. کتاب یاد شده اثری است در این جهت و با انگیزه بیان مناقب امام علی-ع- نگارش یافته است.

مؤلف از عالمان و محدثان بزرگ قرن سوم هجری است که کتاب را در سالهای پایانی عمر خود نگاشته است. وی در موضوع کتاب یاد شده، با عناوین دیگری مانند فضائل اهل البیت نیز آثاری سامان داده است. اما کتاب مناقب وی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

کتاب یاد شده دارای ۱۲۰۰ حدیث مسند است و مجموعه‌ای بدین سان با ویژگیهایی که دارد، در این سلسله آثار توان گفت کم نظیر، بلکه بی نظیر است. نسخه‌ای که بر اساس آن کتاب حاضر تصحیح و تحقیق شده، متعلق به کتابخانه مرحوم آیت الله العظمی مرعشی نجفی است که از نسخه‌ای در یمن عکس برداری شده است. گویا نسخه‌های دیگری از آن در یمن موجود است که اینک بدانها امکان دسترسی نیست. امید است مسؤولان فرهنگی کشور برای دستیابی به گنجینه نسخه‌های خطی در آن کشور تلاش ثمربخشی را معمول دارند.

شیوه تحقیق

۱. تصحیح نسخه موجود و استخراج منابع و مصادر روایات از مآخذ دیگر و مقابله با آن احادیث.

۲. ارزیابی و تحلیل احادیث و تبیین برخی از موارد و نگارش توضیحاتی متفرقه در ارتباط با متن برای هر چه بیشتر روشن شدن آن.

۳. تصحیح و تنظیم رجال احادیث و رسیدگی به اسناد روایات که در این بخش مجمع احیاء فرهنگ اسلامی به یاری مؤلف همت ورزیده است.

۴. تنظیم فهرستهای فنی و کارآمد برای هر چه بیشتر سهل الوصول ساختن کتاب.

است و نه شایسته مؤلفی بزرگ چون مرحوم مفید. اینک جای سپاسگزاری است که این اثر گرانقدر، مراحل نهایی تحقیق و تصحیح را می گذارند. چگونگی آن به قرآز ذیل است.
نسخه های معتمد

۱. نسخه کتابخانه مرحوم آیت الله العظمی مرعشی، نگاشته شده به سال ۵۶۵ هجری، به خط حسن بن محمد بن حسین جاسبی. این نسخه که معرب است، با نسخه سید فضل الله راوندی به تاریخ ۵۶۶ مقابله شده و تصحیح رجالی آن دقیق، و به گونه ای است که احیاناً از مراجعه به کتابهای رجال کفایت می کند.

۲. نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی؛ نسخه ای است نفیس، همراه با حواشی و تعلیقات فراوان که با توجه به مقابله و مقارنه با نسخه های دیگر نگاشته شده است.

شیوه تصحیح و تحقیق

کتاب - چونان دیگر آثار پژوهشی این مؤسسه - به گونه جمعی تحقیق شده است. ابتدا پس از گزینش نسخه های یاد شده به عنوان مبنای تحقیق، این دو نسخه را گروه مقابله و تصحیح به دقت مقابله کرده و اختلاف نسخه ها را ضبط کرده اند. گروه دیگر با مراجعه به متون تاریخی و حدیثی قبل از مرحوم مفید، به استخراج گزارشها و احادیث آن پرداخته اند. در پایان تنی چند از فاضلان به ویرایش علمی و ادبی آن همت گماشته و اطلاعات ثبت شده گروههای پیشین را تکمیل کرده اند. کتاب یاد شده اینک در بازنگری نهایی است و امید است به زودی در سلسله مصادر بحار الانوار منتشر شود.

۴. المباحثات

ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا. تحقیق محسن بیدارفر.

بهنیازین مرزبان آذربایجانی از فیلسوفان و شاگردان مشهور ابن سیناست که برخی از مسائل مشکل و پیچیده فلسفی را در توضیح و تبیین مطالب کتاب الشفاء با نامه از استاد خود سؤال کرده و وی پاسخ داده است. این نامه ها مجموعه ای را سامان داده است که به المباحثات مشهور است. مجموعه این جوابها در کاملترین نسخه های موجود آن شش جواب است. آنچه در المباحثات گرد آمده، از آن روی که حاوی عقاید و آراء شخصی ابن سیناست و بدان جهت که نامه ها خصوصی بوده و ابن سینا بی پرده دیدگاههایش را آورده، قابل توجه است. از این روی، المباحثات مورد دقت فلاسفه و کاوشگران عقاید وی قرار گرفته است.

کتاب را به روی هم می توان حاشیه گونه ای به الشفاء تلقی کرد و در مجموع در فهم مطالب شیخ جایگاه بلند و اهمیت ویژه ای

مجمع احیاء فرهنگ اسلامی را برانگیخته است تا امالی های یاد شده (امالی شیخ صدوق، مفید و طوسی) را در هم آمیزد و بر اساس موضوعات تبویب و تصنیف کند. مطالب مجموعه ها چون در کنار هم قرار گرفته اند با رموزی مشخص گردیده اند. افزون بر این به رجال و اسناد روایات به اجمال رسیدگی شده و توضیحاتی درباره مطالب متن آمده است. فهرستهای فنی و متنوعی نیز برای سهل الوصول ساختن محتوای آنها در پی خواهد آمد.

بیشترین سهم پژوهش در این مجموعه را آقای محمد جواد محمودی با اشراف و نظارت محققان مجمع یاد شده به عهده دارد.

۳. الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد

محمد بن محمد بن نعمان البغدادی (شیخ مفید). تحقیق مؤسسه آل البیت - ع - لایحیاء التراث.

کتاب حاضر یکی از منابع معتمد تاریخی شیعه است. محتوای کتاب - چنان که از نامش پیداست - در شناخت پیشوایان الهی است که با گزارش تحلیلی زندگانی علی - ع - می آغازد و با تبیین جایگاه آن حضرت در محضر رسول الله و حضور عظیم آن بزرگوار در نبردها و صحنه های حساس تاریخ اسلام ادامه می یابد. یاد کرد امام حسن - ع - و فرزندانش، و آنگاه گزارش دقیق و نسبتاً مفصل زندگانی امام حسین - ع - و چگونگی قیام آن بزرگوار بخشهای بعدی کتاب را تشکیل می دهد. پس از آنچه یاد شد، شرح احوال دیگر امامان - ع - می آید. پایان بخش کتاب، بحثی است درباره امام زمان - ع - و مطالب مربوط به قیام و حکومت و مدت حکومت آن بزرگوار. بدین سان این اثر یک کتاب تاریخی است؛ اما تاریخی توأم با تحلیل، بیان و استناد. در لابلای بحثهای تاریخی، مطالب کلامی و آیاتی از قرآن درباره امامان و احادیث آن بزرگواران نیز آمده است. الارشاد از آن جهت که یکی از کهنترین شرح حالهای مستقل امامان - ع - و نیز اثر خامه تکلمی سترگ و مورخی فقیه و محدث است؛ کتابی قابل توجه و معتمد و سودمند و کارآمد خواهد بود.

الارشاد همواره به عنوان یکی از منابع مهم تاریخی شیعه مورد توجه بوده و بارها در ایران و نجف به چاپ رسیده است. (فهرست کتابهای چاپی عربی.. ص ۴۱). ارشاد در زمان شاه سلیمان صفوی به فارسی در آمده و با عنوان التحفة السلیمانیة نشر یافته است. در سالیهای اخیر نیز ترجمه آن همراه متن منتشر شده است. در میان این چاپها، گویا چاپ مطبوعه الحیدریة نجف اشرف که با اشراف و تصحیح صورت گرفته است، بهترین باشد. اما آن نیز نه درخور ارشاد

دارد.

نسخه‌های معتمد

۱. کهنترین نسخه موجود که نسخه‌ای است از کتابخانه یادلیان، نگاشته شده به سال ۶۳۸ که گویا از روی نسخه اصل استنساخ شده است.

۲. نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۶۳۴.

۳. نسخه‌ای از دانشگاه تهران.

افزون بر آنچه یاد شد، نسخه‌های دیگری نیز در تصحیح و مقابله به کار گرفته شده است.

شیوه تحقیق و تصحیح

نخستین نسخه به عنوان مبنای کار تحقیق و تصحیح تلقی شده و به دقت با نسخه‌های دیگر مقابله شده است. در پانوشتها، نسخه بدلها ضبط شده و موارد اختلاف مهم و قابل توجه یاد شده است.

افزون بر اینها، متن کتاب با آثار دیگر شیخ، به ویژه شفا مقابله شده است تا ارتباط محتوای آن با آثار یاد شده روشن گردد.

پایان بخش کتاب فهرستهای فنی و راهنمای موضوعات و اصطلاحات آن خواهد بود. کتاب اینک در مراحل نهایی تصحیح است و به زودی به چاپ سپرده خواهد شد. یادآوری کنیم که از

این مجموعه براساس نسخه موجود در دارالکتب المصریة تحریر خاصی به عمل آمده و در کتاب ارسطو عند العرب نشر یافته است.

اما در صورت کامل و محقق آن برای اولین بار به خواست خداوند منتشر می‌شود.

۵. منتهی المطلب فی تحقیق المذهب

جمال الدین ابی منصور حسن بن یوسف حلّی (عالمه حلّی). تحقیق

مؤسسه آل البیت-ع- لاجیاء التراث.

مرحوم شیخ الطائفه محمد بن الحسن الطوسی با نگارش کتاب عظیم الخلاف، فصلی دیگر در پژوهشهای فقه استدلالی، فراروی محققان گشوده است که از آن به «فقه تطبیقی» و یا «فقه مقارن»

باید یاد کرد. فقیهان بزرگ شیعه، شیوه شیخ طوسی را در تبیین احکام الهی و نگارش «فقه تطبیقی» پی گرفتند و آثار گرانقدر و پر مایه‌ای در این زمینه سامان دادند. علامه حلّی، بزرگ مرزبان

اندیشه ناب محمدی و قهرمان نستوه میدان پژوهش، افزون بر دهها کتاب تفسیری، کلامی، فلسفی، فقهی و حدیثی، در این میدان نیز شکوهمندان و استوار قلم زد و دو کتاب گرانقدر تذکره الفقهاء و

منتهی المطلب را نگاشت که اینک -سپاس خدای را- هر دو در مراحل نهایی تحقیق و تصحیح و نشر هستند. از تذکره الفقهاء در

مقامی دیگر سخن گفته‌ام. (مجله حوزه، شماره ۲۳، ص ۱۵۷). و اینک اشاره‌ای گذرا به منتهی و چگونگی تصحیح آن خواهیم داشت.

علامه حلّی، خود در ضمن شمارش آثارش، از این اثر به عنوان کتابی بی نظیر یاد کرده است. (خلاصه الاقوال، ص ۴۷). و مرحوم آیت الله بحر العلوم، آن را در شمار مفیدترین آثار علامه حلّی نام برده است. (رجال السید بحر العلوم، ج ۲، ص ۲۷۳).

مرحوم علامه در چگونگی محتوای آن نوشته‌اند: در این کتاب آراء تمام مذاهب اسلامی را در فقه آورده‌ایم و پس از ابطال آراء و دیدگاههای دیگر، به اثبات و برتری آراء فقیهان شیعه پرداخته‌ایم. منتهی نیز مانند بسیاری از آثار مهم فقهی، کامل نیست و آنچه از آن نگاشته شده، از آغاز فقه امت تا پایان کتاب المتاجر.

منتهی المطلب به سال ۱۳۱۶ و ۱۳۳۳ قمری، در دو جلد بزرگ چاپ سنگی شده است. این چاپها به اندازه‌ای مغلوط و مشوش و ناهنجار است که برخی فقیهان از آن به منتهی الاخطاء یاد کرده‌اند. و استاد بزرگوار ما فقیه عالیقدر، بارها در بحثهای عالی فقه

از منتهی المطلب به اهمیت و عظمت یاد می‌کردند و اغلاط فاحش و نامطلوب آن را یادآوری می‌نمودند و آرزوی چاپ منقح و استوار آن را مطرح می‌ساختند. اینک -سپاس خدای را- که این آرزو جامه عمل پوشید و جلد اول آن در زمانی نه چندان دور نشر خواهد یافت.

تصحیح، تحقیق و مقابله کتاب براساس کهنترین و معتمدترین نسخه آن - که برخی به خط مؤلف نیز هست - در حال انجام است.

کار پژوهش در لجنه‌های مختلف به گونه جمعی سامان می‌یابد؛ بدین سان:

۱. گروه مقابله و تصحیح که نسخه‌های مختلف را مقابله نموده و اختلاف نسخ را ضبط می‌کند.

۲. گروه تخریج، متشکل از چهار گروه مستقل، برای استخراج احادیث متون شیعی و اهل سنت و نیز اقوال فقیهان شیعه و اهل سنت.

۳. گروه تنظیم و تحقیق که اطلاعات فراهم آمده توسط گروه‌های پیشین را تنظیم و ثبت می‌کند و کتاب را برای مراحل نهایی و بازنگری آماده می‌سازد.

۴. گروه بازنگری و استوار سازی متن که متن کتاب را از نگاههای گونه‌گون مورد بازنگری و دقت قرار می‌دهد، تا متنی نزدیک به متن مؤلف و استوار عرضه شود.

کار پژوهش و تحقیق بخشهای پایانی کتاب همچنان ادامه دارد و جلد اول و دوم آن آماده نشر است.

۶. الافصاح

دارد و مؤلف بزرگوار آن ضمن تفسیر آیات، به ارتباط سوره‌ها توجه شایسته‌ای مبذول داشته است. توجه به شأن نزول، بیان وجوه نظم، تبیین لغات و بازشناسی اسرار لفظی و معنوی آیات، از جمله ویژگی‌های این تفسیر است. مرحوم نهایندی در مقدمه کتاب، چهل «طرفه» نگاشته و در ضمن آن از مباحث مهمی سخن گفته است؛ مانند: اعجاز قرآن و دلائل آن، نزول آیات، ترتیب و جمع آن، نام‌های سوره‌ها، محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، نفی تحریم از قرآن و.... شیوه تصحیح و تحقیق

نفحات بین سالهای ۱۳۵۷-۱۳۷۰ قمری در چهار جلد رحلی بزرگ و در حیات مؤلف منتشر شده است. کار پژوهش و تصحیح براساس همین نسخه چاپی است. در جریان تحقیق، منابع تمام آنچه مرحوم مؤلف آورده است (آیات، روایات و اقوال) استخراج شده و متن چاپی با منابع آن نیز ارزیابی و مقابله شده است. کار تحقیق و تصحیح این تفسیر، اینک در مرحله نهایی استخراج منابع است و امید است در آینده‌ای نه چندان دور به چاپ و نشر سپرده شود.

۸. معجم موضوعی تفاسیر قرآن

طرح و اجرای مرکز فرهنگ و معارف قرآن

تفسیر قرآن کریم- که از سده اول در شکلی بسیط آغاز شد و سپس ابعادی گسترده یافت- اینک گسترده‌ترین و بیشترین بخش نگارندهای فرهنگ اسلامی را تشکیل می‌دهد. بی‌گمان این مجموعه- که در طول قرن‌ها و غالباً براساس نیازهای گونه‌گون جامعه اسلامی با دیدگاه‌های مختلف نگاشته شده است- از مهمترین و کارآمدترین ذخایر معرفتی فرهنگ اسلام و از سودمندترین منابع تفکر اسلامی است. نگارندهای مختلف و مشربهای متفاوت در تفسیر قرآن، زمینه آن شده است که مباحث این مجموعه تمام ابعاد را در نوردد و لابلای صفحات این آثار از مطالب عقیدتی، فلسفی، اخلاقی، عرفانی، تاریخی، کلامی، اجتماعی و سیاسی آکنده گردد؛ و بدین سان جستجوگران را در تمام زمینه‌ها سودمند افتد. بی‌گمان دستیابی به محتوای این میراث عظیم و آگاهی دقیق از موضوعات آن و جمع‌بندی اطلاعات در یک موضوع از مواضع مختلف این مجموعه سترگ، به آسانی برای پژوهشگران میسر نیست. بدین سان کلیدی لازم است تا این گنجینه گرانقدر را بگشاید و جستجوگران را به محتوای آن رهنمون گردد. مرکز فرهنگ معارف قرآن در دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه

محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید)، تحقیق بنیاد بعثت. معلم امت، مرزبان بزرگ حماسه جاوید در قرن چهارم، در دفاع از حریم امامت و تبیین و توضیح جایگاه بلند ولایت کتابی دارند با عنوان الافصاح فی امامة علی بن ابی طالب-ع. استاد محمدرضا حکیمی در کتاب خواندنی و زیبای میرحامد حسین (که بخش اول آن یاد کردی است از شیخ مفید)، درباره شناسایی آن نوشته‌اند: درباره امامت و فلسفه رهبری، و حکمت سیاسی اسلام. کتابی است بسیار روشنگر و غنی و تحلیلی، مستند به قرآن و سنت و تاریخ، و نشان دهنده منطق قوی شیعه، در ابعاد گوناگون پیروی از قرآن و پیامبر «ص»، و عمق متبلور فلسفه رهبری در اسلام شیعی. مباحث گوناگون قرآنی و تفسیری کتاب، که همراه تحقیقات آمده است، ارج اصل آن را بیشتر می‌نمایاند، و تقدیر منطق شیعی را به کتاب خدا و سنت صحیح رسول «ص» آشکار می‌سازد. (ص ۶۴).

الافصاح به سال ۱۳۶۸ در نجف اشرف به همت مطبوعه الحیدریه نشر یافت و پس از آن در سرآغاز کتاب عدة رسائل به گونه اوست منتشر شد. بنیاد بعثت با توجه به اهمیت کتاب و جایگاه بلند آن در مباحث عقیدتی، به تحقیق دقیق آن همت گماشته که اینک تمام مراحل تصحیح، تحقیق و استخراج منابع آن پایان پذیرفته و در مرحله بازنگری نهایی است.

نسخه‌های معتمد

۱. نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۱۰۵۴۷.
 ۲. نسخه کتابخانه ملک به شماره ۲۹۲۶.
 ۳. نسخه کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۷۴۴۳ که در نجف توسط محمد حسین ارموی به تاریخ ۱۳۵۰ قمری کتابت شده است.
- نسخه‌های خطی یاد شده با نسخه چاپی مقابله شده و اختلاف نسخه‌ها ضبط گردیده است. همچنین منابع آیات و روایات و اقوال، استخراج و نشان داده شده است.

۷. نفحات الرحمان فی تفسیر القرآن و تبیین الفرقان

حاج سید محمد نهایندی، تحقیق واحد تحقیقات بنیاد بعثت. اثر حاضر، تفسیری است گرانقدر و سودمند که مؤلف آن را به زبان فارسی و عربی نگاشته است. فارسی آن چندان از ترجمه آیات و توضیحاتی کوتاه فراتر نمی‌رود؛ اما عربی آن تقریباً مفضل است. جنبه‌های روایی تفسیر بر جنبه‌های دیگر آن ترجیح

قم که سالهاست بر پایه یادداشتهای تفسیری دانشمند معظم حضرت حجّت الاسلام والمسلمین علی اکبر هاشمی رفسنجانی - ریاست محترم جمهوری اسلامی - در کار تهیه و تدوین تفسیری است موضوعی و با ابعاد گسترده؛ اینک برای آماده سازی مقدمات این پژوهش وسیع، افزون بر فیش برداری دقیق مفاهیم آیات، برای سهل الوصول ساختن مطالب پژوهشهای محققان قرآن، به فهرست کردن موضوعات تفاسیر فریقین همت ورزیده است. ابعاد این پژوهش، کلیه تفاسیری است که مطالبی معتنا به و درخور داشته باشد. با تهیه و تدوین این فهرست، تفسیر پژوهان به سهولت می توانند به تمام اطلاعات پراکنده درباره یک موضوع دست یابند. و با یاری آن، محققان در بازیابی تطوّر دیدگاهها و اندیشه ها، به راحتی از آراء و دیدگاههای مفسران مختلف مطلع می شوند.

افزون بر آنچه یاد شد، این معجم برای نگارش تفسیرهای موضوعی - که اینک از اقبالی شایسته برخوردار است - رهنمود شایسته و رهیاری کارآمد خواهد بود. کار فهرست گیری و تنظیم موادّ اولیه را گروههایی از فاضلان حوزه به عهده دارند که امید است هر چه سریعتر پایان پذیرد.

۹. فرحة الغری (فی تعیین قبر امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام)

السید ابی المظفر غیاث الدین عبدالکریم بن احمد طاووس الحلی. تحقیق مهدی نجف.

این کتاب از مهمترین منابع تاریخی مربوط به تعیین محل دفن امام علی -ع- است که از دیرباز مورد توجه و استناد عالمان بوده و از جمله مصادر بحار الانوار است. مؤلف از عالمان و مورخان و سنت شناسان بزرگوار قرن هفتم هجری و یکی از چهره های برجسته خاندان مشهور و پراوازه طاووس است.

کتاب در دو مقدمه و پانزده باب سامان یافته است؛ بدین سان که در مقدمه اول، مؤلف برای اثبات اینکه محل دفن آن حضرت غری است؛ دلایلی عرضه می کند و در مقدمه دوم از علل اختفای مرقد مطهر پرده بر می دارد. آنگاه در باب اول از روایات پیامبر در این زمینه سخن می گوید و در باب دوم از احادیث علی -ع-، در باب سوم از گفتار حسن و حسین -ع- و در باب چهارم و پنجم از سخنان امام زین العابدین و امام محمد باقر -ع- سخن رفته است. از باب ششم تا یازدهم به گزارش احادیث دیگر امامان -ع- اختصاص یافته است. در باب دوازدهم نیز گفتار زید بن علی، و در بابهای دیگر سخنانی از دیگران را به دست داده است. همچنین در ضمن باب

پانزدهم، از کراماتی که از آن مرقد مطهر دیده شده، یاد شده است. فرحة الغری نخست بار به سال ۱۳۱۱ در تهران و دیگر بار به سال ۱۳۶۸ در نجف چاپ شده و سپس در ایران به گونه افست از روی چاپ نجف نیز منتشر شده است.

اینک آقای مهدی نجف به پژوهش آن همت گماشته که در آینده ای نه چندان دور منتشر خواهد شد. چگونگی تحقیق در این اثر به قرار ذیل است:

کتاب بر اساس چهار نسخه خطی متعلق به کتابخانه آستان قدس رضوی و کتابخانه مرحوم آیت الله مرعشی مقابله و تصحیح شده و آنگاه متن کتاب با آنچه از آن در بحار الانوار، وسائل الشیعة و دلائل البراهین آمده، مقایسه شده و در مجموع، اختلافها در پانوشته آورده شده است. افزون بر آنچه آمده، در پانوشته نیز گزارش کوتاهی از زندگانی رجال متن آورده و کلمات مشکل توضیح داده شده است.

۱۰. الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة

تحقیق محسن آل عصفور.

مرحوم آیت الله شیخ یوسف عصفوری بحرانی (معروف به صاحب حدائق)، از عالمان، فقیهان، ادیبان و محدثان بزرگ قرن دوازدهم هجری است. آثار گرانقدر وی در ابعاد مختلف فرهنگ اسلامی مورد توجه و مراجعه عالمان و جستجوگران حقایق علمی است. مهمترین و مشهورترین اثر وی، کتاب یاد شده است که از متون گرانسنگ و مفصل فقهی است، و در کثرت فروع، جمع روایات و توجه به اقوال و تتبع آراء کم نظیر است.

مؤلف در کتاب دیگرش (لؤلؤة البحرین، ص ۴۴۶) می گوید: این کتاب ما - سپاس خدای را - که در میان کتابهای فقهی ما مانند ندارد، در جمع نصوص متعلق به مسائل فقه، جمع اقوال و فراهم آوردن فروعات هر مسأله، کسی بر آن سبقت نگرفته است.

در مقدمه آن نیز هدف از نگارش حدائق را تألیف کتابی جامع احکام و شامل روایات پیامبر و امامان -ع- و حاوی اتهامات مسائل فقه و فروع آن دانسته است.

جایگاه بلند حدائق و ویژگیهای یاد شده اش، موجب گردید که عالمان و فقیهان، این اثر را مورد ستایش و توجه قرار دهند. جمله رجالی بزرگ، ابوعلی محمد بن اسماعیل حائری درباره آن نوشته است:

کتابی است گرانقدر و یقیناً عظیم النظیر. مؤلف تمام اقوال

۱۱. مشارق انوار الیقین فی اسرار امیرالمؤمنین (ع)

حافظ رجب برسی. تحقیق محسن بیدارفر.

مؤلف از محدثان و محققان قرن هشتم و نهم هجری است. علاقه ژرف و عشق شگرف وی به امام المتقین و امیرالمؤمنین (ع) و فرزندان آن بزرگوار، مشهور است. او آثاری چند در فضایل و مناقب این خاندان و نشر فضایل ایشان نگاشته است که مهمترین و مفصلترین آنها کتاب یاد شده است. نویسنده در قرن نهم می زیسته است؛ زمانی که با ظهور عرفای بزرگ، مطالب فراوانی در بیان ولایت تکوینی و تشریحی و مرتبه انسان کامل تشریح شده بود و برخی از ناگفته‌ها از پرده اسرار برون افتاده بود.

مؤلف در چنین فضایی، و به پندار اینکه وضوح مطالب دیرباب، آنها را از حالت اسرار بیرون نموده است؛ احادیث فراوانی را که پیش از وی زمینه مناسبی برای نشر نداشت، آورده و راز و رمزهایی را از پرده برون انداخته است. از این رو، آثار وی و به ویژه کتاب یاد شده، مورد گفتگوهای بسیار قرار گرفته و برخی او را محب عالی دانسته و با بی توجهی و یا روی مصالحی بر او طعن زده اند. برخی نیز وی را ستوده و با تمام توان از او و آثارش دفاع کرده اند. (رک: الغدیر، ج ۷، ص ۳۶؛ اعیان الشیعه، ج ۶، ص ۴۶۵-۴۶۶).

گفتنی است که ورود او در علم اعداد و یاد کرد مناسبتهای عددی در فضایل اهل بیت (ع) - غرابت بیشتری به مطالب وی داده است. البته مؤلف، خود نیز به هنگام نگارش، به این داورها توجه داشته است. از این روی در مقدمه کتاب نوشته است:

لاذنب لی غیر انی و ریت زند الأخبار و رویت زبدا لأخبار...
فحمل بعض ما اوردت جهلاً بما اردت... و اداها من لا یعلم الی
من لا یفهم... فنسبوه اذلم یفهموه الی قول الغلاة و هو من اسرار
الهداة.

به هر حال، کتاب حاضر از زمان تألیف، میان عالمان و محدثان متداول بوده است؛ و در دوران گسترش چاپ و نشر، چندین بار به گونه معلوط، مشوش و محرف و با اعمال سلیقه‌های گونه گون در حذف و ویرایش، در بمبئی و بیروت، و به طور افسوس از روی این چاپها در ایران، منتشر شده است. با آنچه یاد شد، چاپ منقح و محقق آن ضروری نمود که اینک در مراحل نهایی پژوهش و تصحیح است.

نسخه‌های معتمد

۱. نسخه کتابخانه مدرسه شهید مطهری تهران به شماره ۱۷۹۰.
۲. نسخه کتابخانه مدرسه فیضیه به شماره ۶۳۰ که این دو نسخه با نسخه اصل مقابله شده است.

گرد آورده و به اخبار امامان (ع) توجه شایسته‌ای کرده است؛ اما به لحاظ تمایل به اخباریگری، به استدلالهای اصولی که امهات ادله فقهیه است، ارزش لازم را نداده است. (منتهی المقال، ص ۵۱).

مرحوم سید محسن امین نیز آن را به بی ماندی در فقه ستوده است. (اعیان الشیعه، ج ۱، ص ۱۴۶).

حدائق نخست بار به سال ۱۳۱۵ در تبریز از طریق چاپ سنگی نشر یافته است. دومین بار به سال ۱۳۷۷ هجری در نجف اشرف چاپ محقق و حروفی آن آغاز شده و تا جلد شانزدهم منتشر شده است. چاپ بقیه مجلدات را با اقتس مجلدات پیشین و تکلمه آن با عنوان عیون الحقائق الفاخرة، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم پی گرفت. این چاپ در مجموع بیست و هفت جلد خواهد بود. چاپ یاد شده با همه مزایایی که دارد؛ چون بر اساس نسخه مؤلف نبوده است از افتادگیها، تحریفها و تصحیفها به دور نمانده است.

از این رو، آقای محسن آل عصفور به تحقیق و تصحیح و تعلیق دوباره این اثر همت گماشته اند؛ بدین سان:

۱. نسخه مؤلف با متن چاپی مقابله می شود و به اختلاف نسخه‌ها اشاره می گردد.
 ۲. افتادگیهای حواشی مصنف با اشاره به اختلاف نسخه‌ها استدرک می گردد.
 ۳. الفاظ غریب و لغات مشکل به دقت توضیح داده می شود.
 ۴. شرح احوال کوتاهی از رجال متن با اشاره به مصادر آن در پانوشتها می آید.
 ۵. منابع تمام اقوال یاد شده در متن استخراج می شود.
 ۶. کلمات مؤلف که از آثار و حواشی دیگر وی در متن آمده و یا بدان اشاره شده است، نشان داده می شود و برخی از اقوال و آراء وی برای تکمیل و تتمیم بحث می آید.
 ۷. متن اقوال و آراء اشاره شده فقیهان، در پاورقیها عیناً نقل می شود.
 ۸. آراء فقهی عامه استخراج شده و مصادر اقوال اشاره شده دقیقاً یاد می شود.
- در این چاپ، تمام مجلدات کتاب، فهرست موضوعات، اعلام، مصادر، احادیث و آیات را به همراه خواهند داشت. جلد اول این مجموعه، بحث و فحوص گسترده‌ای خواهد بود از مؤلف و کتاب. جلد اول کتاب، در آینده‌ای نه چندان دور به همت دفتر انتشارات اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم منتشر خواهد شد.

بررسی نسخه‌های موجود نشان می‌دهد که کتاب مشارق انوار الیقین دو تحریر داشت است که این دو در موارد مختلفی با هم تفاوت دارند. نسخه تحریر دوم نیز در این تحقیق و تصحیح مورد توجه قرار گرفته و با نسخه مشهور تطبیق شده است.

شیوه تصحیح

۱. مقابله نسخه‌های یاد شده و ضبط اختلاف نسخه‌ها و آنگاه مقارنه و تطبیق با تحریر دوم کتاب.
 ۲. استخراج مصادر احادیث و منابع کتاب وی و تطبیق منقولات مؤلف با مصادر اصلی.
 ۳. تنظیم پانوشتهایی در توضیح برخی موارد کتاب و احیاناً در تأیید آنچه مأخذ آن یافت نشده است.
- بخش عظیمی از کار پژوهش و تصحیح کتاب انجام شده است و بقیه در حال تحقیق و پژوهش است که امید است به زودی پایان پذیرد.

۱۴. الوافیة

مولی عبدالله بن محمد البشروی الخراسانی (م ۱۰۷۱)، تحقیق

سید محمد حسین رضوی.

اثر حاضر از کتابهای مهم و گرانبه‌ای است که باید آن را حلقه اتصال بین معالم و آثار نگاشته شده به وسیله وحد بهمانی و شاگردان وی دانست. وافیة همواره مورد توجه عالمان و محققان بوده است؛ از این روی بسیاری از فقیهان و اصولیان بر آن شرح نوشته و گروهی آن را حاشیه زده و یا در توضیح مواردی از آن تعبیه نگاشته‌اند. مؤلف آن مرحوم ملا عبدالله بن محمد (مشهور به فاضل تونی) از عالمان فقیهان و اصولیان دقیق‌النظر و ژرف‌اندیش و از زاهدان پاک‌ننگ و بلند همت شیعه در قرن یازدهم هجری بوده است. کتاب وافیة وی به روشنی نشانگر قوت استدلال، ابتکار آراء، عمق اندیشه و استواری مبانی اوست. وی در تبیین مطالب به آنچه دیگران آورده‌اند بسنده نمی‌کند و در محدوده تنظیم بحثهای پیشین و گزینش یکی از اقوال نمی‌ماند؛ بلکه برای استوارسازی مبانی خود به ادله مستقل و ابتکاری دست می‌یازد و آراء و اندیشه‌های جدیدی عرضه می‌کند که پیش از وی نبوده و پس از وی محل بحث و گفتگو قرار گرفته است. مانند حجیت خبر واحد، تفصیل بین احکام وضعیه و تکلیفیه در حجیت استصحاب، قائل شدن به مسقط سومی برای تکلیف، افزون بر اطاعت و عصیان و... شدن به هر حال شخصیت عظیم مؤلف، استواری مطالب و ابتکاری بودن برخی از مباحث آن، همراه با گزیده‌گویی و پیراسته‌نگاری و

جزالت تعبیر و رضانت بیان آن، وافیة را در مجموعه آثار اصولی، در جایگاهی بلند قرار داده است.

وافیه نخست بار به سال ۱۳۰۱ در لکنه‌به قطع رقعی در ۱۸۹ صفحه چاپ و منتشر شده است. این چاپ مانند کتابهای دیگری از این دست، از اغلاط قاحش و ناهنجاری تهی نبوده است. اهمیت کتاب و سودمندی آن، چاپی منقح و شایسته را الزامی می‌ساخته است که اینک به همت فاضل ارجمند جناب آقای رضوی به شیوه‌ای که یاد می‌کنیم در حال تحقیق است.

نسخه‌های معتمد

- ۱- نسخه آستان قدس رضوی مشهد، نگاشته شده به سال ۱۱۲۱.
- ۲- نسخه مدرسه فیضیه قم، نوشته شده به سال ۱۱۳۴.
- ۳- نسخه مدرسه فیضیه، نوشته شده به سال ۱۲۳۰.
- ۴- نسخه مدرسه فیضیه، نوشته شده به سال ۱۲۵۶.
- ۵- نسخه چاپی سنگی، چاپ شده در لکنه‌به به سال ۱۳۰۹.

شیوه تحقیق

- ۱- مقابله نسخه‌ها: در مقابله نسخه‌ها، نسخه اول به لحاظ قدمت و صحت متن، اصل قرار گرفته و اختلاف نسخه‌ها در پانوشتهای آمده است. مگر موردی که آنچه در نسخه‌های دیگر آمده ترجیح داده شود که در متن می‌آید، با اشاره به انگیزه گزینش.
- ۲- تخریجها: تمام آیات و روایات و اقوال تخریج شده و به منابع آن ارجاع داده شده‌اند. محقق محترم در ردیابی اقوال، افزون بر استخراج اقوال غیر مصرح و ضمنی و ارجاع تمام آنها به متون اصلی، مباحث مذکور را در منابع اصولی دیگر مذاهب اسلامی قبل از مؤلف نیز ردیابی نموده و مواضع آن را به دقت نشان داده است. و با این عمل طاق سوز و سودمند، از یک سو به تطوّر تاریخی مسائل اصولی یاری رسانده است، و از سوی دیگر راهنمایی ساخته برای جستجوگران از مسائل اصولی در منابع گونه‌گون.
- ۳- تمام اعلام و محققان و عالمان یاد شده در متن کتاب به اجمال معرفی شده‌اند.

- ۴- در پایان، فهرستهای فنی کتاب خواهد آمد. مانند فهرست آیات، روایات، اصطلاحات، اعلام، کتابها، موضوعات و... کتاب یاد شده اینک مراحل نهایی تحقیق و تعلیق را می‌گذرد، که امید است در آینده‌ای نه چندان دور به چاپ و نشر سپرده شود.

ج ۱۶، ص ۶۲.

از وصف شیخ آقا بزرگ در ذریعه برمی آید که نسخه ای از آن را دیده است.

۹. رساله فی الغناء از آقا محمد علی کرمانشاهی نزیل تهران، متوفای ۱۲۶۹. (ذریعه، ج ۱۶، ص ۶۲). نسخه ای از آن را شیخ آقا بزرگ در ذریعه یاد کرده است.

۱۰. رساله فی الغناء از مولی نظر علی طالقانی تهرانی، متوفای ۱۳۰۶ و شاگرد شیخ انصاری. این رساله با کتاب مناط الاحکام وی چاپ شده است. (ذریعه، ج ۱۶، ص ۶۲).

۱۱. رساله فی الغناء و تحلیله از فیض کاشانی (ذریعه، ج ۱۶، ص ۶۲).

۱۲. رساله فی الغناء و تحلیله از شیخ محمد هادی تهرانی، متوفای ۱۳۲۱. شیخ آقا بزرگ، نسخه ای از آن را دیده است. (ذریعه، ج ۱۶، ص ۶۲-۶۳).

۱۳. رساله فی الغناء موضوعاً و حکماً از میرزای قمی، متوفای ۲۳۱۰ که در آخر کتاب غنائم وی چاپ سنگی شده است. (ذریعه، ج ۱۶، ص ۶۰).

طبیعی است که این طرحی ابتدایی است و ممکن است در طی کار و تحقیق، توجه به نکاتی لازم افتد که در این طرح به آنها اشاره نشده است. می افزایم که برخی عالمان به مناسبتهای مختلف و در جاهای گوناگون در این زمینه مطالبی مرقوم داشته اند که شایسته است این مطالب هم جداگانه درج شود. مثلاً مرحوم استاد همائی در حواشی خود بر مصباح الهدایة و مفتاح الکفایة (ص ۱۷۹-۱۸۶)، مطالب سودمندی درباره غنا آورده است.

یادآوری می شود که اطلاعات مربوط به نسخ خطی، از فهرستهای نسخه های خطی کتابخانه ها آورده شده و ممکن است در برخی از آن فهرستها سهو و خطا و تسامخ رخ داده باشد.

خواجویی، استاد مولی مهدی نراقی (متوفای ۱۱۷۳ قمری). که رد بر محقق سبزواری است. (ذریعه، ج ۱۶، ص ۶۰-۶۱).
نسخه ها:

ا: کتابخانه ملک، شماره ۵۹۱/۱. (فهرست، ج ۵، ص ۹۰).

ب: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره ۸۷۲۱/۲. (فهرست، ج ۱۷، ص ۲۰۴).

۴. رساله فی الغناء از محمد رسول کاشانی (ذریعه، ج ۱۶، ص ۶۲).
نسخه:

مدرسه عالی شهید مطهری، شماره ۷۵۶۴/۵ (فهرست، ج ۵، ص ۴۵۳).

۵. رساله ای از عبدالصمد همدانی (متوفای ۱۲۱۶ قمری).
نسخه ها:

ا: کتابخانه نجومی در کرمانشاه (دلیل المخطوطات از سید احمد حسینی، ص ۲۵۵).

ب: کتابخانه ملی، شماره ۳۰۳۹/۷ فارسی (فهرست، ج ۶، ص ۸۱۱).

۶. روضة الغناء فی تحقیق موضوع الغناء از ابوالمجد آیه الله شیخ محمد رضا نجفی مسجد شاهی (متوفای ۱۳۶۰ قمری).

حضرت امام خمینی - قدس سره - بخش عمده ای از این رساله را در بحث غنا از مکاسب محرمه خود (ج ۱، ص ۱۹۸ به بعد) آورده اند. افزون بر آن، در مجله نور علم (شماره ۱۶

ص ۱۲۳-۱۳۰) هم چاپ شده است. و نسخه ای خطی از آن در کتابخانه مرحوم آیه الله سید احمد زنجانی به شماره ۱۱۲ موجود است (آشنایی با چند نسخه خطی، دفتر اول، ص ۲۳۹).

۷. رساله فی الغناء از سید محمود خوانساری موسوی، شاگرد مرحوم آیه الله سید محمد هاشم چهارسوقی (متوفای بعد

یا در سال ۱۲۸۸).
نسخه:

کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره ۱۱۳۶/۶، جزء کتب مشکاة (فهرست مشکاة، ص ۱۸۹۲) (ذریعه، ج ۱۶، ص ۶۱ و ۸۰).

۸. رساله فی الغناء از میرزا عبدالرزاق بن علی رضا قزوینی اصفهانی، مشهور به واعظ خائری، متولد ۱۲۹۱. (ذریعه،

